

De Kerk en het racisme: naar een meer broederlijke samenleving

(herdruk van de uitgave uit 1988; gepubliceerd in 'Kerkelijke documentatie', jrg. 17, nr. 4, april 1989)

Inleiding

1. Nog steeds vergiftigen racistische vooroordelen en racistisch gedrag de onderlinge betrekkingen tussen individuen, bevolkingsgroepen en volkeren. Voor het zedelijk bewustzijn is dat totaal onaanvaardbaar. De openbare mening maakt zich daarover steeds meer zorgen. En de Kerk is bijzonder gevoelig voor deze discriminerende mentaliteit. Vanuit wat de bijbelse openbaring haar leert, komt zij krachtig op voor de waardigheid van iedere mens, die immers is geschapen naar Gods beeld, en voor de door God gewilde eenheid van het menselijk geslacht; zij wijst er nadrukkelijk op dat, uit kracht van de verzoening door Christus Verlosser, de scheidsmuur van haat tussen elkaar vijandige werelden is afgebroken¹ om alle mensen in Hem tot eenheid te brengen.

Om die reden heeft de paus aan de Commissie Justitia et Pax gevraagd om een bijdrage te leveren aan de voorlichting over en bewustwording van dit buitengewoon belangrijke onderwerp: wederzijds respect tussen bevolkingsgroepen van verschillende etnische achtergrond of van verschillend ras, en hun broederlijk samenleven. Dat veronderstelt een duidelijke analyse van de ingewikkelde feiten uit verleden en heden, en een onpartijdige beoordeling van de punten waarop men is tekort geschoten of waarop goede initiatieven zijn genomen, daarbij geleid door de grondbeginselen der ethiek en door de christelijke boodschap. Christus heeft het kwaad aan de kaak gesteld ook al riskeerde Hij daarmee zijn leven; Hij heeft dat niet gedaan om te veroordelen maar om te redden. In zijn voetspoor gevoelt de Heilige Stoel het als een profetische plicht om ondukbare toestanden te brandmerken, maar waakt ervoor

personen te veroordelen of uit te sluiten: hij wil hen helpen om concreet en steeds beter een uitweg te zoeken uit dergelijke situaties. Met zin voor de werkelijkheid wil hij de hoop versterken dat veranderingen altijd mogelijk zijn, en geschikte pastorale richtlijnen voorstellen aan de christenen en de andere mensen van goede wil die hierover bekommerd zijn.

Het eigenlijke thema van dit document is het verschijnsel van het racisme in strikte zin. Maar wanneer het van pas komt, behandelt het ook andere uitingen van vijandig gedrag, onverdraagzaamheid en vooroordelen in zoverre deze samenhangen met racisme of racistische elementen bevatten. Vanuit dit centrale thema laat het document zien welk verband er is tussen bepaalde conflicten en rassenvooroordelen.

1. Vgl. Ef 2,14.

I Racistisch gedrag in de loop der geschiedenis*

2. Racisme en racistisch gedrag zijn geen nieuw verschijnsel; ze wortelen in de werkelijkheid van de zonde vanaf dat de mensheid bestaat, zoals wij dat zien in de verhalen van de bijbel over Kain en Abel, en over de Toren van Babel.

Rassenwaan in eigenlijke zin is het gevoel dat op biologische gronden het eigen ras of de eigen volksgroep superieur zijn aan die van anderen; vooral kolonisatie en slavernij in het begin van de moderne tijd hebben tot deze waan bijgedragen. Gaat men in vogelvlucht de vroegere grote beschavingen na, zowel in het Westen als in het Oosten, in het Noorden en in het Zuiden, dan vindt men ook daar al onrechtvaardig en discriminerend gedrag zonder dat dit steeds echt racistisch genoemd mag worden.

De *Grieks-Romeinse oudheid* bijvoorbeeld schijnt geen rassenwaan gekend te hebben. De Grieken waren wel overtuigd dat hun beschaving op cultureel gebied alle andere overtrof, maar dat was voor hen geen reden om de andere volkeren die zij met 'barbaren' aanduiden, als minderwaardig te beschouwen omwille van aangeboren biologische eigenschappen. Het is waar dat velen als slaaf een ellendig leven leidden; ze werden als 'dingen' beschouwd waarover hun meesters vrijelijk konden beschikken; maar oorspronkelijk waren zij vooral afkomstig uit volkeren die in de oorlog waren verslagen, en niet uit volksgroepen die men om hun ras minachtte.

Uit het getuigenis van de boeken van het Oude Testament blijkt dat het *Hebreeuwse volk* op heel bijzondere wijze zich bewust was geworden van de liefde die God voor hen koesterde en die zichtbaar was geworden in een onverdiend verbond dat God met hen had gesloten; in deze zin had dit volk als voorwerp van uitverkiezing en belofte

een aparte plaats temidden van de volkeren. Maar het criterium voor dit onderscheid was het heilsplan dat God in de geschiedenis ontvouwde. Israel werd beschouwd als Gods persoonlijk erfdeel onder alle volkeren.²

Er was aanvankelijk niet altijd een helder inzicht over de plaats van de andere volkeren in de heilsgeschiedenis, en die volkeren werden in de profetische verkondiging soms aan de schandpaal genageld in zoverre ze aan afgodendienst gehecht bleven. Maar ze werden niet veracht of door God vervloekt omdat ze tot een ander ras behoorden. Er werd onderscheid gemaakt op religieuze gronden, en men voorzag reeds een zeker universalisme.

Volgens *de boodschap van Christus*, waarop het volk van het Oude Verbond de mensheid moest voorbereiden, wordt het heil aan heel de mensheid aangeboden, aan ieder schepsel en aan alle naties.³ De eerste christenen zagen zich, naar een woord van Tertullianus,⁴ graag als het volk van het 'derde ras': natuurlijk werd dit niet racistisch maar geestelijk verstaan: een nieuw volk, waarin joden en heidenen, de twee eerste mensenrassen in religieuze zin, door Christus verzoend samen gingen.

Op gelijke wijze werden de volkeren in de *christelijke Middeleeuwen* volgens religieuze maatstaven onderscheiden in christenen, joden en 'ongelovigen'. En dat is de reden dat binnen de 'christenheid' de joden, die beschouwd werden als hardnekkige getuigen van de afwijzing van het geloof in Christus, vaak blootgesteld zijn geweest aan grove vernederingen, beschuldigingen en verbanning.

3. Met de *ontdekking van de Nieuwe Wereld* kwam er een andere mentaliteit. De eerste grote Europese koloniatiegolf ging gepaard met een massieve vernietiging van de beschavingen van vóór Columbus' tijd; tegelijk werden de bevolkingen op brute

* Het is hier niet de bedoeling om een volledige geschiedenis te schetsen van het racisme of van de houding van de Kerk daartegenover; we willen enkel enige markante punten uit die geschiedenis noemen, en erop wijzen dat het kerkelijk leergezag tegenover het verschijnsel van het racisme een consequent standpunt heeft ingenomen. Dat wil daarom nog niet zeggen dat we de zwakheden en soms zelfs medeplichtigheid willen verheimelijken van sommige kerkelijke gezagsdragers, zo goed als die van gewone christenen.

2. Vgl. Ex 19,5 (of 'het eigen bezit', volgens de vertaling van de Bible de Jérusalem).

3. Vgl. Mc 16,15; Mt 28,19.

4. *Ad Nat.* 1, 8; *Pl.* 1, 601.

wijze tot slaven gemaakt. De grote zeevaarders van de 15de en 16de eeuw hadden weliswaar geen rassenvooroordelen, maar de soldaten en kooplieden hadden niet zulk respect voor anderen: er werd vermoord om grond in bezit te nemen, men maakte slaven om gebruik te maken van het werk van de 'Indiërs' en later van de 'Zwarten', en ter rechtvaardiging daarvan begon men een rassentheorie op te stellen.

De reactie van de pausen liet niet op zich wachten. In zijn bulle van 2 juni 1537 *Sublimis Deus* klaagde Paulus III de mensen aan die als stelling verkondigden dat "de bewoners van de Westelijke Indië en de zuidelijke continenten ... behandeld moesten worden als redeloze dieren en enkel en alleen gebruikt moesten worden tot ons voordeel en om ons te dienen", en de paus verklaarde plechtig: "Verlangend het kwaad te herstellen dat is aangericht, besluiten en verklaren Wij dat genoemde Indiërs en ook alle andere volkstammen die de christenheid in de toekomst zal leren kennen, niet beroofd mogen worden van hun vrijheid en bezittingen – wat anders er ook beweerd moge zijn – ook al zijn zij geen christenen, en dat men hen juist in het genot moet laten van hun vrijheid en bezittingen."⁵ Dat waren de heel duidelijke richtlijnen van de Heilige Stoel, hoewel deze helaas al spoedig nogal wisselend werden toegepast. Later zou Urbanus VIII degenen die Indiërs als slaaf hielden, excommuniceren.

Ondertussen hadden theologen en missionarissen reeds de verdediging van de inheemse bevolking op zich genomen. *Bartolomé de Las Casas*, die van soldaat priester was geworden, daarna dominicaan en bisschop, koos vastberaden de zijde der Indiërs; spoedig werd hij daarbij gevolgd door vele andere missionarissen; dit bracht de regeringen van Spanje en Portugal ertoe om de theorie dat de Indiërs van een lagere orde zouden zijn, te verwerpen, en tot hun

bescherming een wetgeving op te stellen, waarvan in zekere zin een eeuw later ook de zwarte slaven uit Afrika zouden profiteren.

Het werk van Las Casas is een van de eerste bijdragen aan de leer van de universele mensenrechten, gebaseerd op de waardigheid van de persoon, tot welk ras of godsdienst hij ook moge behoren. Op dezelfde wijze hebben de grote Spaanse theologen en rechtsgeleerden *Francisco de Vitoria* en *Francisco Suárez* als pioniers van de mensenrechten de leer uitgewerkt dat alle mensen en alle volkeren wezenlijk gelijk zijn. Maar door het systeem van beschermheren was de geestelijkheid van de Nieuwe Wereld zeer afhankelijk; daardoor heeft de Kerk niet steeds de pastorale beslissingen kunnen nemen die nodig waren.

4. Waar wij spreken over minachting voor een ander ras – alhoewel de beweegreden vooral was om aan goedkope arbeidskrachten te komen – mogen wij hier de *handel in negers* niet onvermeld laten, die bij honderdduizenden vanuit Afrika naar Amerika verkocht werden. Door de wijze waarop zij werden gevangen genomen en vervoerd, waren velen van hen zelfs al voor de afreis of de aankomst in de Nieuwe Wereld gestorven; daar werden ze bestemd voor het zwaarste werk, praktisch als slaven. Deze handel begon in 1562, en de slavernij die er het gevolg van was, zou bijna drie eeuwen voortduren. Ook hier verzetten pausen en theologen, en met hen vele humanisten, zich tegen deze praktijk. Leo XIII heeft ze krachtig veroordeeld in zijn encycliek *In plurimis* van 5 mei 1888, toen hij Brazilië gelukwensde met de afschaffing van de slavernij. De publikatie van ons document valt samen met het *eeuwfeest van dit gedenkwaardig handvest*. In zijn toespraak tot de Afrikaanse intellectuelen te Yaoundé (13 augustus 1985) heeft paus Johannes Paulus II niet geargeld te zeggen hoe diep hij

5. *Colección de documentos inéditos relativos al descubrimiento, conquista y organización de las antiguas posesiones españolas de América y Oceanía*, t.7 (Madrid 1867), 414. Zie ook de *Breve Pastorale officium* van 29 mei 1537 aan de aartsbisschop van Toledo in *a.u.*, 414 en ook H. Denzinger en A. Schoenmetzer, *Enchiridion symbolorum* (Barcelona 1973).

6. “U moet niet uw best doen noch argumenten naar voren brengen om die volkeren over te halen hun ritën, hun zeden en gewoonten, te veranderen tenzij die heel duidelijk strijdig zijn met religie en moraal. Wat is er belachelijker dan Frankrijk, Spanje, Italië of welk ander Europees land ook over te brengen naar de Chinezen. U moet hun niet onze landen maar ons geloof brengen ... Tracht niet de gebruiken van die volkeren te vervangen door die van Europa, en legt u echt erop toe uzelf aan hen aan te passen.” *Collectanea S. Congregationis de Propaganda Fide seu Decreta Instructiones, Pre-scripta pro apostolicis missionibus* (1622-1866), I (Rome 1907), 135, en *Codicis Iuris Canonici Fontes* (ed. Card. J. Serédi) (Vaticaan 1935), VII, 4463, p. 20.

7. Men kent onder andere de verklaring die de fundamentalisten gaven aan de vervloeking die Noach uitsprak over zijn zoon Cham, die in zijn kleinzoon Kanaän veroordeeld werd de slaaf van zijn broeders te worden (vgl. Gn 9,24-27). Zij hadden een onjuist inzicht in de betekenis en draagwijdte van de gewijde tekst welke

Vervolg noten op blz. 39

betreurde dat mensen uit christelijke volkeren hadden bijgedragen tot deze negerslavenhandel.

5. Zo ook heeft de Heilige Stoel, vanuit zijn bekommernis dat de inheemse bevolkingen beter gerespecteerd zouden worden, keer op keer aangedrongen op het vasthouden aan het *onderscheid tussen het evangelisatiewerk en het koloniaal imperialisme* waarmee het eerste dreigde verward te worden. In die geest is in 1622 de Congregatie *de Propaganda Fide* opgericht. In 1659 schreef deze congregatie voor de “apostolische vicarissen die naar de Chinese koninkrijken van Tonkin en Cochinchina gingen vertrekken” een *Instructie* die heel duidelijk maakt wat het standpunt was van de Kerk ten opzichte van de volkeren waaraan zij op dat moment het evangelie kon gaan verkondigen.⁶

Op plaatsen waar de missionarissen meer direct afhankelijk waren van de politieke machthebbers, was het voor hen moeilijker om het overheersingsstreven van de kolonisten in te tomen; soms hebben ze hen zelfs aangemoedigd op grond van een onjuiste uitleg van de bijbel.⁷

6. In de 18de eeuw werd er een echte systematische rassenleer ontwikkeld, volledig in strijd met de leer van de Kerk; overigens ook in schrille tegenstelling met de bewogenheid van een aantal humanistische filosofen welke opkwamen voor de waardigheid en vrijheid van de negerslaven die in die tijd slachtoffer waren van een uitgebreide en schaamteloze handel.

Deze ideologie meende haar vooroordelen vanuit de *wetenschap* te kunnen rechtvaardigen. Uitgaande van de verschillen in lichamelijke kenmerken en huidskleur wilde zij aantonen dat er een biologisch aangeboden wezensverschil is, zodat zij kon stellen dat de onderworpen volkeren tot ‘rassen’

behoorden van een wezenlijk lagere orde wat betreft hun geestvermogens, hun zedelijke en sociale eigenschappen. Tegen het einde van de 18de eeuw wordt voor het eerst het woord ‘ras’ gebruikt om een biologische indeling te maken van de mensen. In de daarop volgende eeuw ging men de geschiedenis der beschaving in biologische termen vertalen, als de strijd tussen sterke en zwakke rassen waarbij deze laatste een achterstand in aanleg zouden hebben ten opzichte van de andere. Het verval van de grote beschavingen zou dan verklaard kunnen worden door hun ‘degeneratie’, dat wil zeggen de rassenvermenging waardoor de zuiverheid van het bloed verzwakt werd.⁸

7. Dit soort stellingen kreeg een grote weerklank in *Duitsland*. Men weet dat de *totalitaire nationaal-socialistische partij* vanuit een racistische ideologie het waanzinnige plan opstelde om al degenen die naar haar oordeel tot ‘inferieure rassen’ behoorden, uit te roeien. Deze partij is verantwoordelijk geworden voor een van de grootste volkerenmoorden uit de geschiedenis. Deze dodelijke waanzin heeft allereerst en in ongehoorde mate het joodse volk getroffen, maar ook andere volkeren als Gitano’s en Tziganen of bepaalde bevolkingsgroepen zoals lichamelijk of geestelijk gehandicapten. De stap van racisme naar eugenetica werd makkelijk gezet.

De Kerk heeft niet verzuimd haar stem te verheffen.⁹ Paus Pius XI heeft de nazileer heel duidelijk veroordeeld in zijn encycliciek *Mit brennender Sorge*, waarin hij met name stelde: “Een ieder die ras of volk of Staat ... of een andere fundamenteel element van de mensengemeenschap ... los wil maken uit [hun] waardeschaal en ze in een afgodische eredienst vergoddelijkt, verstoort en schendt de orde der dingen zoals God die heeft geschapen en vastgesteld.”¹⁰ Op 13 april 1938 gaf de paus aan de Congregatie voor

de Seminaries en Universiteiten de opdracht een brief te doen uitgaan naar alle rectoren en dekanen der Faculteiten; hierin werd aan alle theologieprofessoren opgedragen om met de eigen methodes van ieders discipline, de wetenschappelijke schijnwaarheden te weerleggen waarmee het nazidom zijn racistische ideologie rechtvaardigde.¹¹

In 1937 was Pius XI al bezig met de voorbereiding van een andere grote encycliek over de eenheid van het menselijk geslacht, waarin racisme en antisemitisme veroordeeld zouden worden. Hij werd verast door de dood voordat hij deze encycliek openbaar kon maken.

Zijn opvolger paus Pius XII nam er enige elementen uit over in zijn eerste encycliek *Summi Pontificatus*,¹² en vooral in zijn Kerstboodschap van 1942, waarin hij stelde dat onder de valse stellingen van het juridisch positivisme “ook gerekend moet worden de theorie die voor een bepaald volk, een bepaald ras, een bepaalde klasse van mensen, het ‘juridisch instinct’ wil maken tot hoogste gebod en laatste norm”. En de paus deed een hartstochtelijke oproep voor een nieuwe en betere sociale orde: “De mensheid dankt deze inzet aan honderdduizenden mensen die zonder enige schuld van hun kant, maar enkel omdat zij tot een bepaald ras of een bepaald volk behoren, gedoemd zijn te sterven of weg te kwijnen.”¹³ In Duitsland zelf was er in die dagen een moedig katholiek verzet, waarnaar paus Johannes Paulus 11 verwees op 30 april 1987 tijdens zijn tweede reis naar dat land.¹⁴

Bij het zo uitvoerig spreken over het drama van nazi-racisme mag men het massieve uitroeien van andere volkeren niet vergeten, zoals van de Armeniërs kort na de Eerste Wereldoorlog, en in een recenter verleden het om ideologische redenen uitmoorden van een groot deel van het Cambodjaanse volk.

De herinnering aan deze misdaden mag

nooit vervagen: de jonge mensen en de komende generaties moeten weten tot welke uitersten mens en maatschappij in staat zijn als zij wijken voor de macht van minachting en haat.

In bepaalde gebieden of landen van Azië en Afrika is er in de samenleving een duidelijke verdeling in kasten en ook in sociale lagen, hetgeen moeilijk te veranderen valt. Slavernij, welke vroeger min of meer algemeen was in tijd en ruimte, is helaas nog niet geheel verdwenen.

Deze negatieve verschijnselen, en er zouden nog vele andere genoemd kunnen worden, sprouiten niet altijd direct voort uit racistische opvattingen in strikte zin; wel laten ze zien dat er een tamelijk algemene en gevaarlijke tendens is om andere mensen ondergeschikt te maken aan eigen doeleinden en daarom van minder belang te achten, als het ware: van lagere orde.

II Huidige vormen van racisme

8. Het racisme is in onze tijd niet verdwenen; het is zorgwekkend te moeten constateren dat het in verschillende vormen, – spontaan dan wel officieel getolereerd of geïnstitutionaliseerd – hier en daar weer herleeft.

Het mag dan waar zijn dat er tegenwoordig in de wereld maar zelden situaties voorkomen waar rassenscheiding wordt toegepast op grond van rassentheorieën, maar dat kan men niet zeggen van het verschijnsel dat groepen mensen met een ander fysiek voorkomen, met andere etnische, culturele of religieuze kenmerken, slachtoffer worden van uitsluiting of agressie. Het feit dat zij in die punten afwijken van de heersende groep wordt door deze uitgelegd als bewijs dat zij van nature en voorgoed mensen zijn van een mindere orde. En dat rechtvaardigt dan alle discriminatie waaraan ze zijn blootgesteld. Immers: het ras van een

sloeg op een bepaalde historische situatie: de moeilijke betrekkingen tussen de Kanaänieten en het volk van Israël. De Afrikaanse volkeren die zij hadden onderworpen, hadden naar hun mening Cham of Kanaän als voorvaders; dat was volgens hen de reden dat ze door God blijvend waren getekend als minderwaardig, en daarom voorbestemd om de blanken voorgoed te dienen.

8. Vergelijk o.a. de werken van J.A. Gobineau, *Essai sur l'inégalité des races humaines*, 4 vol. (Paris 1853-1855). Gobineau beriep zich op Darwin en paste diens stellingen over de natuurlijke selectie der soorten ook toe op maatschappijen en beschavingen.

9. Op 25 maart 1928 veroordeelt een decreet van het Heilig Officie het antisemitisme, in: *AAS XX* (1928), 103-104.

10. *AAS XXIX* (1937), 149.

11. Vgl. *Documentation Catholique* (= DC) 1938, 579-580. In een toespraak tot de leden van het college de *Propaganda Fide*, 28 juli 1938, zei Pius XI opnieuw: “Katholiek betekent ‘algemeen’, niet

Vervolg noten op blz. 40

racistisch of nationalistisch in de scheidende betekenis van deze twee woorden ... Wij willen in de mensenfamilie niets scheiden ... De uitdrukking 'menselijk geslacht' geeft precies aan wat het mensenras is. Men moet zeggen dat de mensen eerst en vooral een groot en enkel geslacht zijn, een grote en enkele familie van levende wezens ... Er bestaat een enkel, universeel, 'katholiek', mensenras ... en daarbij en daarin zijn verschillende variaties ... Dat is wat de Kerk als antwoord geeft", vgl. *DC* 1938, 1058-1061.

12. Vgl. Encyclick *Summi Pontificatus* (28-10-1939), in: *AAS* XXXI (1939), 481-509.

13. Radioboodschap van Kerstmis 1942, in: *AAS* XXXV (1943), 14; 23.

14. Voor de bisdommen van de bischopsconferentie, bijeen in het Mater-nushaus van het aartsbisdom Keulen, heeft Johannes Paulus II gewezen op het getuigenis van kardinaal graaf Clemens August von Galen, van de karmelites Edith Stein, van de jezueit Rupert Mayer, en van "talloze andere moedige getuigen die waar een onmenselijke dwingelandij heerste, uit godsdienstige overtuiging

Vervolg noten op blz. 41

groep mensen wordt bepaald door hun onveranderlijke en erfelijke lichamelijke eigenschappen, maar de racistische vooroordelen waar racistisch gedrag uit voortkomt, kunnen met dezelfde negatieve gevolgen ook gekoesterd worden tegen alle mensen die door etnische afkomst, taal, godsdienst of gewoonten anders schijnen.

9. De meest duidelijke vorm van racisme in strikte zin vindt men tegenwoordig in het *geinstitutionaliseerde racisme*. Dit type wordt ook door de grondwet en wetten van een land gesanctioneerd, en wordt gerechtvaardigd door een ideologie die leert dat mensen van Europese stam superieur zijn boven mensen van Afrikaanse of Indische afkomst of boven 'kleurlingen'. En soms wordt die ideologie onderbouwd met een onjuiste uitleg van de bijbel. Dat is het systeem van *apartheid* of van "separate development". Dit systeem is in de Republiek Zuid-Afrika op de verschillende terreinen van het openbare leven lange tijd gekenmerkt geweest door een radicale scheiding tussen de zwarte, gekleurde, Indische en blanke bevolkingsgroepen; hoewel een minderheid, bezat deze laatste de politieke macht en beschouwde zich meester over veruit het grootste deel van het grondgebied. Iedere Zuidafrikaan is bepaald door zijn ras, en welk dat is wordt van hogerhand uitgemaakt. Hoewel in de laatste jaren er enige lichte veranderingen zijn gekomen, is de zwarte meerderheid van de bevolking nog steeds niet werkelijk vertegenwoordigd in de nationale regering en geniet slechts in naam burgerrechten. Velen zijn uitgewezen naar de 'homelands', die nauwelijks levensvatbaarheid hebben en bovendien in economisch en politiek opzicht afhankelijk blijven van het centrale gezag. De meeste christelijke kerken in dat land hebben de segregatiepolitiek scherp veroordeeld. De internationale gemeenschap¹⁵ en de Heilige Stoel¹⁶

hebben zich ook heel duidelijk in dezelfde zin uitgesproken.

Zuid-Afrika is een extreem geval van een visie op de rassen-ongelijkheid. Steeds minder verdraagt men het dat het grootste deel van de bevolking slachtoffer blijft van alsmaar voortdurende repressie.

Van de kant van de onderdrukten dreigt daardoor in kiem het gevaar dat zij op even onaanvaardbaar racistische wijze zullen reageren als waarvan zij nu het slachtoffer zijn. Vandaar dat het dringend nodig is al die vele vooroordelen te overwinnen om de toekomst te kunnen opbouwen op de beginselen van gelijkwaardigheid van alle mensen. Overigens leert de ervaring dat vreedzame ontwikkelingen op dit gebied mogelijk zijn. Op de eerste plaats moeten heel de Zuidafrikaanse gemeenschap en daarnaast ook de internationale gemeenschap alles doen wat ze kunnen om een concreet gesprek tot stand te brengen tussen de betrokken partijen. Het komt erop aan dat angst wordt uitgebannen, want hoevaak is deze niet oorzaak van verharding in de standpunten. Evenzeer is het van belang te zorgen dat de interne conflicten niet door anderen worden uitgebuit, tot grote schade voor rechtvaardigheid en vrede.¹⁷

10. In een aantal landen bestaan nog vormen van rassendiscriminatie ten opzichte van de *autochtone bevolkingsgroepen*, welke in heel wat gevallen alleen nog maar de laatste getuigen zijn van de oorspronkelijke inheemse bevolking, overlevenden van ware volkerenmoorden die de binnendringers nog maar kort geleden begingen of door de koloniale mogendheden geduld werden. En maar al te vaak profiteren deze autochtonen nauwelijks van de vooruitgang in het land, doch leiden een marginaal bestaan.

In heel veel gevallen heeft hun lot, zo niet rechtens dan toch wel in feite, veel weg

van een apartheidsregime, in zoverre zij verplicht moeten wonen in afgebakende gebieden en zij onderworpen zijn aan verordeningen die de nieuwe bezetters van het land hun, meestal eenzijdig, hebben opgelegd. Voor hen die zich als eersten daar hebben gevestigd, moet het recht gegarandeerd worden op grond, het recht om zich sociaal en politiek te organiseren, zodat zij hun culturele identiteit kunnen bewaren en tegelijk blijven openstaan voor anderen. Wat dit betreft is het een eis van rechtvaardigheid dat ten opzichte van de inheemse minderheden, die vaak gering in aantal zijn, twee tegengestelde klippen worden omzeild: van de ene kant dat zij in reservaten worden ondergebracht alsof zij daar voor eeuwig zouden moeten leven als gevangenen van hun verleden; anderzijds dat ze gedwongen worden tot volledige aanpassing zonder dat rekening gehouden wordt met het recht dat zij hebben op het behoud van hun eigen identiteit. Wij moeten toegeven dat oplossingen moeilijk zijn en dat men de geschiedenis niet kan herschrijven. Maar het moet mogelijk zijn vormen te vinden van vreedzaam samenleven, waarbij rekening wordt gehouden met de kwetsbaarheid van de inheemse groepen, en tegelijk deze de mogelijkheid krijgen om zichzelf te blijven binnen het grotere geheel waartoe zij rechtens volledig behoren. Zij moeten vrij kunnen kiezen in welke mate zij zich willen integreren in de hun omringende maatschappij.¹⁸

11. Bij andere staten zijn er in verschillende mate sporen van een discriminerende wetgeving die vrij sterk de burgerlijke en religieuze rechten beknot van mensen die tot *religieuze minderheden*, meestal *etnische groepen*, behoren welke verschillen van de meerderheid der burgers.

Ook al genieten zij gastvrijheid, toch wordt op grond van zulke religieuze en

etnische criteria het staatsburgerschap van het land waar zij wonen en werken aan de leden van dergelijke minderheden – als zij daarom vragen – onthouden. Ook komt het voor dat zij hun staatsburgerschap verliezen als zij christen worden. Hoe dan ook blijven zij tweederangs-burgers, bijvoorbeeld wat betreft hoger onderwijs, huisvesting, arbeidsgelegenheid – dit laatste met name bij de openbare en administratieve diensten van de lagere overheden. In dit verband moeten ook situaties vermeld worden waarbij binnen een en hetzelfde land de eigen religieuze wet wordt opgelegd aan andere gemeenschappen, met de daaruit voortvloeiende consequenties voor het leven van iedere dag, zoals bijvoorbeeld de 'sharia' in enkele staten waar de moslims in de meerderheid zijn.

12. Ook moet er hier gewezen worden op het *ethnocentrisme*. Daarmee wordt die zeer verspreide en spontane neiging binnen een volk bedoeld om ter verdediging van de eigen identiteit af te geven op die van de anderen, zozeer dat men ze minstens symbolisch niet als volwaardige mensen wil erkennen. Ongetwijfeld komt een dergelijk gedrag voort uit de instinctieve behoefte om de eigen gemeenschappelijke waarden, overtuigingen en leefwijze te beschermen die men bedreigd waant door die van anderen. Maar het zal niemand ontgaan tot welke excessen een dergelijk gevoel kan leiden als het niet wordt uitgezuiverd en gerelativeerd doordat men elkaar beter leert kennen dankzij objectieve voorlichting en wederzijdse uitwisseling. Het *afwijzen van verschillen* kan leiden tot een vorm van culturele vernietiging die de sociologen 'ethnocide' noemen, waarbij de ander slechts in zoverre geduld wordt als hij zich wil aanpassen aan de *heersende cultuur*.

Het komt maar zelden voor dat de politieke grenzen van een land geheel samen-

of in naam van menselijkheid zijn opgestaan tegen goddeloze willekeur en onrechtvaardigheid ... Zij allen samen vertegenwoordigen het andere Duitsland, het Duitsland dat niet gebogen heeft voor brute machtswellust en geweld, en dat na de uiteindelijke ineenstorting een gezonde kern en bron van energie is kunnen zijn voor de opmerkelijke morele en materiële heropbouw", vgl. DC 1987, 567.

15. Op 30 november 1973 hebben de Verenigde Naties een *Internationale Conventie om de misdaad van de apartheid uit te roeien en te straffen* aangenomen. Vgl. ook omtrent de effecten die de *apartheid* heeft voor de werkgelegenheid: 7e conferentie van de Internationale Arbeidersorganisatie te Harare (Zimbabwe) van 29 november tot 7 december 1988.

16. Paulus VI, Toespraak tot het Speciaal Comité van de Verenigde Naties voor de *apartheid* (22 mei 1974), in: AAS LXVI (1974), 342-346; Johannes Paulus II, Toespraak tot hetzelfde comité (7 juli 1984), in: DC 1984, 818-819; Toespraak tot de burgerlijke autoriteiten en het Corps

Vervolg noten op blz. 42

diplomatie te Yaoundé (12 augustus 1985), 13, in: *DC* 1985, 911.

17. Vgl. Toespraak van Johannes Paulus II tot het Corps diplomatique (11 januari 1986), 4, in: *DC* 1986, 199.

18. Vgl. vijf toespraken van Johannes Paulus II:
– tot de Indianen van Ecuador, te Latacunga (31 januari 1985), in: *DC* 1985, 323-326.
– tot de Indianen van Peru, te Cuzco (3 februari 1985), in: *DC* 1985, 341-344.
– tot de aboriginals van Australië, te Alice Springs (29 november 1986), in: *DC* 1987, 61-63.
– tot de Indianen van Noord-Amerika, te Phoenix (14 september 1987), in: *DC* 1987, 950-952.
– tot de Indianen van Canada, te Fort Simpson (20 september 1987), in: *DC* 1987, 975-976.
Vgl. ook Boodschap van Johannes Paulus II de Wereldvredesdag 1989: 'Minderheden respecteren om vrede te scheppen.'

19. Zie, wat Afrika betreft: Paulus VI, Boodschap *Africae terrarum*, gericht aan de katholieke hiërarchie in Afrika (29 oktober 1967), in: *AAS* LIX (1967), 1073-1097; toespraak tot het parlement van Oeganda (1 augustus

Vervolg noten op blz. 43

vallen met die van de volken, en bijna alle staten, of ze nu van oude of jonge datum zijn, kennen binnen hun eigen grenzen problemen van minderheden die daar wonen. *Als de rechten van de minderheden niet gerespecteerd worden*, kunnen de tegenstellingen ontaarden in etnische conflicten en racistische of stammenreacties ontketenen. Zo betekende in de onafhankelijk geworden staten van Afrika en Azië het verdwijnen van koloniale regimes of van toestanden van rassendiscriminatie niet altijd het einde van het racisme. Binnen de kunstmatige grenzen, erfenis van de koloniale mogendheden, moeten volksgroepen samenleven waarvan tradities, taal, cultuur en zelfs godsdienst verschillen, en dit stuit vaak op een onderlinge vijandschap van racistisch karakter. Het mag zijn dat *de tegenstellingen tussen de stammen* de vrede niet in gevaar brengen, maar ze zijn wel een gevaar voor het welzijn van de gemeenschap als geheel; ze geven aanleiding tot moeilijkheden voor het leven van de kerken; geestelijke herders met een andere etnische afkomst worden moeilijker aanvaard. De grondwet van die landen moge dan wel formeel verklaren dat alle burgers onderling en voor de wet gelijk zijn, toch komt het vaak voor dat bepaalde etnische groepen andere overheersen en hen niet volledig van hun rechten laten genieten.¹⁹

Soms hebben deze situaties inderdaad tot bloedige conflicten geleid die ieder zich nog steeds herinnert. En ook schrikt de overheid er soms niet voor terug de rivaliteit tussen etnische groepen te gebruiken als afleidingsmanoeuvre bij haar interne moeilijkheden, zeer tot schade voor algemeen welzijn en recht die zij tot taak heeft te dienen.

Het is van belang hier ook te wijzen op min of meer analoge situaties, wanneer hele bevolkingsgroepen om complexe redenen als ontwortelde vluchtelingen moeten

voortleven buiten het land waar zij hun rechtmatige thuis hadden. Vaak zijn ze dakloos, en in ieder geval hebben ze geen vaderland. Er zijn ook andere groepen die weliswaar in hun eigen land wonen maar daar in vernederende omstandigheden verkeren.²⁰

13. Men kan zonder overdrijving zeggen dat binnen hetzelfde land of etnische groep er vormen kunnen zijn van *sociaal racisme*, bijvoorbeeld als er geen enkel respect wordt betoond voor de waardigheid en rechten van talloze arme boeren; als dezen van hun land worden verjaagd, worden uitgebuit, in een toestand van economische en sociale afhankelijkheid worden gehouden door almachtige landeigenaars die profiteren van de laksheid of daadwerkelijke medeplichtigheid van de autoriteiten. Dat zijn nieuwe vormen van slavernij die in de Derde Wereld vaak voorkomen. Er is geen groot verschil tussen hen die anderen om hun ras van een lagere orde achten, en hen die anderen als tweederangs medeburgers behandelen en ze als arbeidskrachten uitbuiten. De algemeen geldende beginselen van sociale rechtvaardigheid moeten hier daadwerkelijk worden toegepast. Zo zal onder meer voorkomen worden dat de overbevoorrechte klassen vervallen tot werkelijk 'racistische' gevoelens ten opzichte van hun eigen medeburgers om daarin nog een reden te meer te vinden voor het handhaven van onrechtvaardige structuren.

14. Nog wijder verspreid is het *spontaan racisme*, vooral in landen waar veel immigranten zijn. Inwoners geven daarvan blijk ten opzichte van de *vreemdelingen*, vooral als dezen zich onderscheiden door hun etnische afkomst of door hun godsdienst. Vaak heeft men vooroordelen tegen deze *immigrant*en en daardoor ontstaat het gevaar dat er reacties loskomen, allereerst van overdre-

ven nationaal gevoel – wat heel iets anders is dan gerechtvaardigde trots op eigen land of zelfs oppervlakkig chauvinisme; die reacties kunnen dan verder ontaarden in vreemdelingenafkeer of zelfs rassenhaat. De aanwezigheid van de ander en de confrontatie met de verschillen roepen vaak een *onberekenbare angst* op waaruit dan die verfoeilijke gedragingen voortkomen. Het bewuste of onbewuste doel daarvan is, de ander het recht te ontzeggen om te zijn wat hij of zij is, en in ieder geval om ‘in ons land’ te zijn. Het bewaren van het evenwicht tussen de bevolkingsgroepen, het handhaven van de culturele identiteit en van de veiligheid, dat alles kan zeer zeker problemen met zich mee brengen. Maar men zou die problemen moeten oplossen in respect voor de anderen en met het vertrouwen dat menselijke verscheidenheid een verrijking betekent. Voor enige grote naties in de Nieuwe Wereld heeft die smeltkroes van culturen een groei in vitaliteit betekend. Betreurenswaardig zijn van de andere kant het afwijzingsbeleid en de veelvuldige ergernissen waaraan *vluchtelingen of immigranten* maar al te vaak bloot staan. Daardoor worden zij ertoe gedreven om hun heil bij elkaar te zoeken en als het ware in een getto te leven; het gevolg is vertraging van hun integratie in de maatschappij welke hen wel in haar registers heeft opgenomen maar niet op echt menselijke wijze bejegent.

15. Onder de uitingen van systematisch racistisch wantrouwen moet hier uitdrukkelijk opnieuw over het *antisemitisme* worden gesproken. Het is de meest tragische vorm van racistische ideologie uit onze eeuw, gepaard gaande met de verschrikkingen van de joodse ‘holocaust’;²¹ helaas is het nog niet geheel en al verdwenen. Alsof sommige mensen niets hebben geleerd van de wandaden uit het verleden wordt de antisemitische rassenwaan door een aantal organisaties

met vertakkingen in talrijke landen in stand gehouden, daarbij gesteund door een netwerk van publicaties. In de laatste jaren is er een groeiend aantal terroristische aanslagen geweest op joodse mensen en symbolen, waaruit wel blijkt hoe radicaal die groepen zijn. Het anti-zionisme – wat iets heel anders is, omdat het de staat Israël en haar politiek bestrijdt – dient soms als dekmantel voor antisemitisme, wordt erdoor gevoed en leidt ertoe.

Daarnaast bemoeilijken sommige landen door onnodige plagerijen en beperkingen de vrije emigratie van de joden.

16. Soms hoort men hier en daar de vrees uiten dat er nieuwe, nog onbekende vormen van racisme zullen verschijnen. Aanleiding voor die vrees is het gebruik dat er gemaakt zou kunnen worden van de ‘technieken van kunstmatige voortplanting’, met de bevruchting *in vitro* en de mogelijkheden van genetische manipulaties. Die angsten berusten nog gedeeltelijk op veronderstellingen, maar ze vestigen de aandacht van de mensheid op een nieuwe onrustbarende kant van de macht die de ene mens over de ander heeft, en maken daarmee duidelijk hoe dringend er behoefte is aan corresponderende ethische principes. Het is van belang dat op zo kort mogelijke termijn er wettelijk wordt vastgelegd welke grenzen niet mogen worden overschreden opdat die ‘technieken’ niet in handen vallen van verkeerde en onverantwoordelijke machten die menselijke wezens zouden willen produceren waarbij ras of andere bijzondere kenmerken als selectiecriteria zouden dienen. Dat zou de herrijzenis betekenen van de dodelijke mythe van *rasenzuiverheid*, waarvan de wereld de wandaden reeds heeft leren kennen.²² Een ander misbruik zou zijn de geboorte te verhinderen van bepaalde etnische of sociale categorieën van mensen door het op grote schaal toepassen van

1969), in: *AAS* LXI (1969), 580-586; toespraak tot het Corps diplomatique (14 januari 1978), 2, in: *DC* 1978, 102-103; Johannes Paulus II, toespraak tot de burgerlijke autoriteiten en het Corps diplomatique te Yaoundé (12 augustus 1985), 11 en 12, in: *DC* 1985, 910.

20. Met name heeft paus Johannes Paulus II er vaak aan herinnerd dat het Palestijnse volk evenzeer recht heeft op een vaderland als het joodse volk.

21. Vgl. Toespraak van Johannes Paulus II bij gelegenheid van zijn bezoek aan de synagoge te Rome (13 april 1986), in: *DC* 1986, 437.

22. Vgl. Instructie van de Congregatie voor de Geloofsleer, over de eerbied voor het menselijk leven in wording en de waardigheid van de voortplanting, *Donum vitae* (22 februari 1987), III: “‘Eugenetiek’ en discriminatie tussen de mensen zouden erdoor gewettigd kunnen worden; dit zou een ernstige inbreuk en aanslag zijn op de gelijkheid, waardigheid en de grondrechten van de menselijke persoon.”

abortus of sterilisatie. Verdwijnt de onvoorwaardelijke eerbied voor het leven en voor het doorgeven daarvan op de door de Schepper gewilde wijze, dan valt te vrezen dat ook de macht van de mens door geen enkele zedelijke rem meer wordt ingetoemd en niets hem nog weerhoudt om een mensheid te scheppen die een belachelijke gelijkennis vertoont met deze tovenaarsleerlingen.

Wil men dit soort handelen met kracht afwijzen, wil men in onze maatschappij racistisch gedrag in welke vorm dan ook uitroeien en daarnaast ook alle geestesgesteldheid die daartoe leidt, dan is het een voorwaarde dat men op dit gebied diep overtuigd is van de waardigheid van iedere mens en van de eenheid van de mensenfamilie. Zedelijk gedrag is de vrucht van die overtuigingen. Wetten kunnen een bescherming bieden bij het toepassen van de eisen der moraal. Maar ze zijn niet in staat om het hart van de mens te veranderen. Het is tijd dat men luistert naar de boodschap van de Kerk die de overtuigingen vorm geeft en onderbouwt.

III De waardigheid van ieder ras en de eenheid van het menselijk geslacht: de visie van het christendom

17. De christelijke leer over de mens heeft zich ontwikkeld met de bijbelse Openbaring als uitgangspunt en in het licht daarvan, terwijl tegelijk ook voortdurend geluisterd werd naar wat de volkeren nastreven en ervaren. We wezen er reeds op dat heel de geschiedenis door, de Kerk in haar stellingnamen zich door deze leer heeft laten leiden. Voor onze tijd is zij tijdens het Tweede Vaticaans Concilie opnieuw heel duidelijk in verschillende kernteksten herhaald; de volgende passage is er een voorbeeld van: "Alle mensen hebben een met verstand begaafde ziel en zijn geschapen naar Gods beeld; zij

hebben dezelfde natuur en dezelfde oorsprong; als door Christus verlostte mensen hebben zij dezelfde goddelijke roeping en bestemming; zij zijn dus wezenlijk gelijk en dit inzicht moet steeds verder doordringen."

"Ongetwijfeld zijn de mensen niet allen gelijk wat hun lichamelijke kunnen of hun intellectuele en morele vermogens betreft: die zijn verschillend. Maar iedere vorm van discriminatie met betrekking tot de grondrechten van de persoon, sociaal of cultureel van aard of berustend op geslacht, ras, huidskleur, maatschappelijke situatie, taal of godsdienst, moet worden afgewezen en uitgebannen omdat zij strijdig is met Gods plan."²³

Pausen en bisschoppen komen dikwijls op deze leer terug; zo betoogde Paulus VI in een toespraak tot de diplomaten: "Voor iemand die in God gelooft, zijn alle mensen, ook de minst bedeeden, kinderen van de Vader van allen die hen heeft geschapen naar Zijn beeld en hen met een voorkomende liefde naar hun bestemming leidt. Vaderchap van God wil zeggen broederschap onder de mensen. Dat is een belangrijk punt in het christelijk universalisme, een punt dat het gemeen heeft met de andere grote godsdiensten en een grondstelling van de hoogste menselijke wijsheid van alle tijden met haar grote eerbied heeft voor de waardigheid van de mens."²⁴

En van zijn kant zegt Johannes Paulus II: "Het feit dat de mens door God is geschapen 'naar Zijn eigen beeld' verleent hem een buitengewone waardigheid; het veronderstelt ook een fundamentele gelijkheid van alle mensen. Voor de Kerk krijgt deze gelijkheid, die wortelt in het wezen zelf van de mens, een heel bijzonder broederlijk karakter door de menswording van Gods Zoon ... In de door Jezus Christus voltrokken Verlossing ziet de Kerk een nieuwe grondslag voor de rechten en plichten van de menselijke persoon. Vandaar dat iedere vorm van dis-

23. Const. *Gaudium er spes*, 29; vgl. ook *a.w.*, 60 (aangaande de rechten op cultuur); vgl. Verklaring *Nostra aetate*, 5; Decr. *Ad gentes*, 15; Verklaring *Gravissimum educationis*, 1 (aangaande het recht op opvoeding en onderwijs).

24. Toespraak tot het Corps diplomatique (14 januari 1978), in: *AAS LXX* (1978), 172. Veel andere daaraan voorafgaande teksten hadden dezelfde strekking, met name de encycliek *Populorum progressio*, 47 en 63; de Boodschap van Paulus VI aan de volkeren van Afrika, welke werd voorgelezen in het Parlement van Oeganda op 1 augustus 1969, in: *AAS LXI* (1969), 580-586; Apostolische Brief *Octogesima adveniens* van Paulus VI, 16, in: *AAS LXIII* (1971), 413; Boodschap voor de Wereldvredesdag 1971: 'Ieder mens is mijn broeder.'

criminatie op grond van het ras ... volkomen onaanvaardbaar is.”²⁵

18. Dit beginsel van *gelijkwaardigheid* van alle mensen, tot welk ras zij ook behoren, vindt al serieuze steun in de natuurwetenschappen en een solide basis in de wijsbegeerte, de moraal en de godsdiensten in het algemeen. Het christelijk geloof respecteert deze intuïtie, deze stelling, en verheugt zich erover. De grote overeenstemming op dit punt tussen de *verschillende takken van wetenschap* versterkt de overtuiging die de meeste mensen van goede wil hierover hebben, en maakt het mogelijk om plechtige verklaringen, conventies en internationale verdragen uit te werken die de rechten van de mens moeten veiligstellen en iedere vorm van rassendiscriminatie uitbannen. In die zin sprak paus Paulus VI over een ‘grondstelling van de hoogste menselijke wijsheid van alle tijden’.

Maar al die benaderingswijzen zijn niet van dezelfde orde en men moet de onderscheiden niveaus respecteren.

De bijdrage van de *natuurwetenschappen* is het doen verdwijnen van heel wat valse zekerheden waarmee men meent racistisch gedrag te kunnen rechtvaardigen of de noodzakelijke veranderingen uitstellen. Een aantal vooraanstaande wetenschappers hebben op 8 juni 1951 bij de UNESCO een verklaring opgesteld die luidt: “De geleerden erkennen algemeen dat alle mensen die thans leven tot dezelfde soort, *de homo sapiens*, behoren en van dezelfde stam zijn.”²⁶ Maar de natuurwetenschappen alleen zijn geen voldoende vaste basis voor de overtuiging dat racisme uit den boze is: vanwege hun methoden willen zij geen laatste woord spreken over de mens en zijn bestemming, noch algemeen geldende morele regels vaststellen die in geweten verplichten.

De aandacht van *wijsbegeerte, moraal*

en grote godsdiensten gaat uit naar oorsprong, natuur en bestemming van de mens; dit gebeurt op een niveau waartoe wetenschappelijk onderzoek uit zichzelf niet in staat is. Zij willen het onvoorwaardelijk respect voor ieder mensenleven baseren op beslissender gronden dan de bestudering van zeden en gewoonten of de altijd broze en ambivalente overeenstemming in het denken van een bepaalde tijd. In het beste geval kunnen zij dan kiezen voor een universalisme, dat door de christelijke leer hecht gefundeerd wordt op de van God ontvangen Openbaring.

19. Volgens de bijbelse Openbaring heeft God *de mens* – man en vrouw – *geschapen naar Zijn beeld en gelijkenis*.²⁷ Aan deze band met zijn Schepper ontleent de mens zijn waardigheid en onvervreembare fundamentele rechten waar God borg voor staat. Tegenover deze persoonlijke rechten staan natuurlijk plichten jegens de andere mensen. Geen eenling, maatschappij, staat of menselijke instelling kan van de mens – of een groep mensen – een louter voorwerp maken. De wetenschap mag dan wel vanuit allerlei deelgebieden het evolutieproces en het tot standkomen van maatschappijvormen bestuderen, maar dat alles wordt overstegen, tot eenheid gemaakt en krijgt zin door het geloof dat God aan de oorsprong staat van het menselijk geslacht. Dit geloof is de meest radicale bevestiging van de gelijkwaardigheid van alle mensen in God. In deze opvatting vermogen gemanipuleer van menselijke machten of ideologische propaganda waarmee men knechting van de zwaksten wil goedpraten niets tegen de mens. Het geloof in een enige God, Schepper en Verlosser van heel het menselijk geslacht dat naar Zijn beeld en gelijkenis is gemaakt, betekent de absolute en onontkoombare ontkenning van alle racistische ideologie. Maar dan moet men er ook alle

25. Toespraak van Johannes Paulus II tot het speciaal Comité van de Verenigde Naties tegen de *apartheid* (7 juli 1984), in: *DC* 1984, 818.

26. *Le racisme devant la science*, UNESCO (Paris 1973), 1, 369.

27. Vgl. Gn 1,26-27; 5,1-2; 9,6: het is verboden bloed te vergieten van de mens die naar Gods beeld is geschapen.

28. Verklaring *Nostra aetate*, 5, geciteerd in de toespraak van Johannes Paulus II tot de jonge moslims, te Casablanca (19 augustus 1985), waaraan hij toevoegt: "Deze gehoorzaamheid aan God en deze liefde voor de mens moeten ons ertoe brengen om de mensenrechten te respecteren; deze zijn een uitdrukking van Gods wil en een eis van de menselijke natuur zoals God die heeft geschapen", in: *DC* 1985, 943.

29. Gn 3,20.

30. Tob 8,6.

31. Vgl. Gn 5,1.

32. Vgl. Hnd 17,26.28.29.

33. Vgl. Gn 9,11 e.v..

34. Gn 12,3; Hnd 3,25.

35. Vgl. *Constitutie Gaudium et spes*, 22.

36. Kol 1,15; vgl. 2Kor 4,4.

37. Vgl. Fil 2,6-7.

38. Rom 8,29.

39. Romeins Mis-saal, offertorium.

40. Vgl. *Adversus Haereses*, III, 22, 3: "De Heer is Hij die in zich alle volkeren die sinds Adam verstrooid waren,

Vervolg noten op blz. 47

consequenties uit trekken: "Wij kunnen niet God, de Vader van alle mensen, aanroepen wanneer wij weigeren ons als broeders te gedragen jegens *sommigen van die mensen* die naar Gods beeld zijn geschapen."²⁸

20. Inderdaad legt de Openbaring even grote nadruk op de *eenheid van de menselijke familie*: in God geschapen, hebben alle mensen dezelfde *oorsprong*. Ze zijn in de loop van de geschiedenis ver verspreid geraakt en onderling zijn ze steeds meer van elkaar gaan verschillen, maar toch zijn zij *bestemd* een enkele familie te vormen volgens het plan dat God 'in den beginne' heeft vastgesteld. In de eerste mens wordt op typologische wijze de eenheid vastgesteld van heel het menselijk geslacht, dan en in de toekomst. Adam – van *adama*, de aarde – is een collectief enkelvoud. Het is de menselijke soort die 'beeld van God' is. Eva, de eerste vrouw, wordt genoemd "moeder van alle levenden";²⁹ uit het eerste echtpaar is "het menselijk geslacht voortgesproten";³⁰ allen horen tot 'de familie van Adam'.³¹ Sint Paulus zal tot de Atheners zeggen: "Heel het mensengeslacht deed God uit één ontstaan om de gehele 'oppervlakte van de aarde te bewonen', zodat allen met de dichter kunnen zeggen dat zij van 'Gods geslacht' zijn."³²

De uitverkiezing van het joodse volk is niet in tegenspraak met dit universalisme: het was een goddelijke pedagogie welke het bewaren en doen groeien beoogde van het geloof in de Eeuwige, in Hem die de enige is en de grondslag van wat dat geloof aan verantwoordelijkheden meebrengt. Het volk van Israël was zich bewust van een speciale band met God, maar het heeft ook duidelijk gesteld dat er een Verbond is van heel het menselijk geslacht met God,³³ en dat, zelfs in het Verbond dat met henzelf was gesloten, alle volkeren geroepen zijn tot het heil: "In u zullen alle volkeren der aarde geze-

gend worden" verklaart God aan Abraham.³⁴

21. Het *Nieuwe Testament* openbaart nog sterker de waardigheid van alle mensen, hun fundamentele eenheid en hun plicht tot broederschap, omdat allen gelijkelijk gered en verzameld zijn door Christus.

Het *geheim van de Menswording* laat zien hoe groot de achting is van God voor de menselijke natuur: Hij heeft haar immers in Zijn Zoon onvermengd en onverdeeld willen verenigen met de Zijne. Christus heeft in zekere zin zich verenigd met iedere mens.³⁵ Christus is op unieke wijze "het beeld van de onzichtbare God".³⁶ Hij alleen maakt het wezen van God volmaakt zichtbaar in het nederige menszijn dat Hij vrijwillig heeft aangenomen.³⁷ Daarom is Hij de "nieuwe Adam", het oermodel van een nieuwe mensheid, "de eerstgeborene van een menigte broeders",³⁸ in wie de door de zonde geschonden Godgelijkenis is hersteld. Door het vlees onder ons aan te nemen heeft het eeuwig Woord van God "onze mensheid op zich genomen"³⁹ om ons gelijkvormig te maken aan Zijn goddelijkheid. Het heilswerk dat God in Christus tot stand heeft gebracht is universeel. Het is niet langer alleen bestemd voor het uitverkoren volk. Heel het "geslacht van Adam" is erin betrokken en in Christus "onder een hoofd gebracht" zoals de Heilige Irenaeus dat uitdrukt.⁴⁰ Met Christus zijn alle mensen geroepen om, boven besnijdenis, Wet van Mozes en ras uit, door het geloof binnen te treden in dat blijvend Verbond met God.⁴¹

Dit verbond komt tot stand en wordt bezegeld door het offer van Christus waardoor de *Verlossing* van de zondige mensheid wordt verkregen. Door het kruis van Christus bestaat niet langer de godsdienstige kloof – die verhard was tot een etnische kloof – tussen het volk van de nu vervulde belofte en de rest van de mensheid. De heidenen die tot dan toe "uitgesloten waren

van Israëls burgerschap en geen deel hadden aan de verbonden der belofte”, zijn nu “dichtbij gekomen door het bloed van Christus”.⁴² Hij heeft “van de twee een enkel volk gemaakt, de scheidsmuur tussen hen afgebroken en in zijn vlees de haat vernietigd”.⁴³ Van jood en heiden heeft Christus “in zich één Nieuwe Mens willen scheppen”. Deze Nieuwe Mens is de collectieve naam van de mensheid die door Hem met alle verscheidenheid waaruit zij bestaat, is vrijgekocht en met God tot één Lichaam, de Kerk, verzoend dankzij het Kruis dat de haat heeft gedood.⁴⁴ En zo is er thans “geen sprake meer van Griek of Jood, besnijdenis of onbesnedenheid, barbaar of Skyth, slaaf of vrije mens; er is alleen Christus die alles in allen is”.⁴⁵ De gelovige heeft zo, wat zijn voorafgaande situatie ook was, zich bekleed met de Nieuwe Mens die blijvend hernieuwd wordt naar het beeld van zijn Schepper. En Christus verzamelt de verstrooide kinderen van God.⁴⁶

De boodschap van Christus beoogt niet alleen een geestelijke broederschap. Zij veronderstelt ook een bepaald *concreet gedrag* op belangrijke punten van het dagelijks leven, en brengt daar ook toe. Christus zelf heeft daarvan het voorbeeld gegeven. Bijna heel Zijn aardse leven heeft zich afgespeeld binnen de nauwe grenzen van Palestina, waardoor Hij weinig gelegenheid heeft gehad om mensen van een ander ras te ontmoeten. Maar Hij is alle soorten mensen met wie Hij te maken kreeg vriendelijk tegemoet getreden. Hij aarzelde niet enige tijd bij de Samaritanen te vertoeven,⁴⁷ hen ten voorbeeld te stellen⁴⁸ terwijl ze toch door de joden geminacht werden en als kettters beschouwd. Zieken, zondaars – mannen zowel als vrouwen – prostituees, tollenaars, heidenen zoals de Syro-Fenicische vrouw, allen die op een of andere manier maatschappelijk niet in tel waren, heeft Hij doen delen in Zijn heil.⁴⁹ De enigen die ter zijde

bleven, waren zij die zichzelf door hun zelfgenoegzaamheid buitensloten, zoals sommige farizeeën. En Hij waarschuwt ons plechtig: Wij zullen geoordeeld worden op onze houding jegens de vreemdeling of de geringste van Zijn broeders: in hen ontmoeten wij Hemzelf, zelfs als we het niet weten.⁵⁰

Met de *verrijzenis van Christus en de gave van de heilige Geest* met Pinksteren heeft deze nieuwe mensheid een aanvang genomen. Men wordt erin ingelijfd door geloof en doopsel waartoe prediking en vrije instemming met het evangelie leiden; en het Goede Nieuws is bestemd voor alle rassen. “Maakt alle volkeren tot Mijn leerlingen.”⁵¹

22. Het is dus de roeping van de *Kerk* om binnen de wereld “het volk der verlostten” te zijn die, met God en elkaar verzoend, “één lichaam en één geest vormen in Christus”⁵² en jegens iedere mens eerbied en liefde betonen. Op de Pinksterdag waren “alle volkeren onder de hemel” symbolisch te Jerusalem vertegenwoordigd,⁵³ een tegenbeeld van de verstrooiing van Babel die toen werd overwonnen.⁵⁴ Zoals Petrus zegt wanneer hij bij de heiden Cornelius geroepen wordt: “God heeft mij laten zien ... dat men geen mens bevekt of onrein mag noemen ... God kent geen aanzien des persoons ...”⁵⁵ Het is de sublieme opdracht van de Kerk om, allereerst in zichzelf, de eenheid van het menselijk geslacht tot stand te brengen over alle etnische, culturele, nationale, sociale en andere tegenstellingen heen; daarmee juist moet beduid worden dat die tegenstellingen achterhaald zijn omdat ze door het kruis van Christus zijn opgeheven. Door dat te doen draagt zij bij tot het bevorderen van een broederlijk samenleven van alle volkeren. Zeer juist heeft het Tweede Vaticaans Concilie de Kerk gedefinieerd als “sacrament, dat wil zeggen

alle talen en mensengeslachten, met inbegrip van Adam zelf, onder een hoofd heeft gebracht.” Irenaeus liet zich leiden door Paulus: Ef 1,10; Kol 1,20.

41. Vgl. Rom 1,16-17.

42. Vgl. Ef 2,11-13.

43. *A.w.* 2,14.

44. Vgl. *a.w.* 2,15-16.

45. Kol 3,11; vgl. Gal 3,28.

46. Vgl. Joh 11,52.

47. Vgl. Joh 4,4-42.

48. Vgl. Lc 10,33.

49. Vgl. Mc 7,24.

50. Mt 25,38,40.

51. Mt 28,19.

52. Eucharistisch Gebed III.

53. Vgl. Hnd 2,5.

54. Vgl. Gn 11,1-9.

55. Hnd 10,28,34.

teken van de intieme vereniging met God en van de eenheid van heel het menselijk geslacht, en tegelijk ook middel om daartoe te geraken”,⁵⁶ want “Christus en de Kerk overstijgen ieder onderscheid van ras of nationaliteit”.⁵⁷ In de Kerk zou “er geen enkele ongelijkheid op grond van ras of nationaliteit, geslacht of sociale conditie” mogen bestaan.⁵⁸

Dat wordt bedoeld met het woord ‘katholiek’ – algemeen – wat het karakter van de Kerk aangeeft. Naarmate de Kerk zich verder verspreidt, wordt die katholici- teit steeds duidelijker: in haar zijn inder- daad de christen-gelovigen verzameld uit alle landen van de wereld en de meest ver- scheiden culturen, geleid door Herders uit eigen volk, en allen delend in hetzelfde geloof en dezelfde liefde.

De roeping en zending van de Kerk die zij naar Gods opdracht heeft te vervullen, blijft recht overeind staan ondanks het feit dat zij herhaalde malen is tekort geschoten door de traagheid der mensen en de zonden van haar eigen leden. Dat is eerder een nieuw bewijs dat het hier niet gaat om een menselijke onderneming, maar om een plan dat de louter menselijke krachten te boven gaat. In ieder geval is het van groot belang dat de *christenen* zich meer bewust worden dat zij allen geroepen zijn om een teken in de wereld te zijn. Aan hun gedrag dat elke vorm van raciale, etnische, nationale of cul- turele discriminatie uitbant, moet de wereld de nieuwigheid van het evangelie der verzoen- ing kunnen zien. In de Kerk moeten zij reeds een voorproef geven van het eschato- logische en definitieve Koninkrijk Gods.

23. De christelijke leer die wij hierboven hebben uiteengezet, heeft in feite *ernstige morele consequenties*, die met drie sleutel- woorden kunnen worden samengevat: eer- bied voor de verschillen, broederschap, soli- dariteit.

Het feit dat alle mensen gelijkwaardig zijn betekent niet dat zij allen op hetzelfde tijd- stip beschikken over dezelfde lichamelijke vermogens, dezelfde culturele gaven, dezelfde verstandelijke en morele capacitei- ten, hetzelfde stadium van ontwikkeling. Gelijkheid is niet hetzelfde als uniformiteit. Het is van belang *te erkennen dat* de cultu- rele rijkdom en morele hoedanigheden *onderling verschillen en elkaar aanvullen*. Gelijke behandeling houdt daarom in dat men *een zeker verschil erkent*; dat is ook een eis van de minderheden zelf want dan kun- nen zij zich naar eigen aanleg ontwikkelen met eerbiediging van de anderen en van de wereldgemeenschap.

Maar geen enkele groep mensen mag zich verbeelden van nature méér te zijn dan de anderen,⁵⁹ of op welke wijze dan ook dis- criminerend handelen met betrekking tot de grondrechten van de persoon.

Wederzijds respect is niet voldoende; het gaat erom *broederschap* te stichten. De drijvende kracht die hiervoor nodig is, is niets anders dan de liefde, en ook deze hoort tot de kern van de christelijke bood- schap:

“Ieder mens is mijn broeder.”⁶⁰ Liefde is niet simpel een gevoel van welwillendheid of medelijden, maar wil bewerken dat ieder- een, zoals dat ook zijn goed recht is, in behoorlijke omstandigheden kan leven, vrij- heid genieten en zich in alle opzichten ont- wikkelen. Dankzij haar herkent de mens in iedere man en iedere vrouw, in Christus, zichzelf volgens Gods gebod: “Bemin uw naaste als uzelf.” Met broederschap kan niet volstaan worden. Er moet ook daadwerkelijk *solidariteit* komen tussen alle mensen, met name tussen rijken en armen.

In zijn kortgeleden verschenen ency- cliëk *Sollicitudo rei socialis* (30 december 1987) legt Johannes Paulus II veel nadruk op het feit van de onderlinge afhankelijk- heid “die ervaren wordt als een noodzakelijk

56. Constitutie *Lumen gentium*, 1.

57. Decret. *Ad gen- tes*, 8.

58. Constitutie *Lumen gentium*, 32.

59. Vgl. encycliek *Pacem in terris* van Johannes XXIII (11 april 1963), die in navolging van Pius XI het schandaal aan de kaak stelt dat er nog steeds ideologieën zijn die zeggen: “bepaalde mensen of volkeren zijn van nature van een hogere orde dan anderen.”

60. Thema van de Wereldvredestdag 1971.

systeem van betrekkingen in de huidige wereld ... en die men thans als een morele verplichting beschouwt. Als men de onderlinge afhankelijkheid op die wijze ziet, dan beantwoordt daaraan de solidariteit als morele en sociale houding en als 'deugd'.⁶¹ Het gaat om de vrede tussen mensen en volkeren: "*Opus solidaritatis pax*, de vrede is de vrucht van de solidariteit."⁶²

IV Bijdrage van de christenen om, samen met de anderen, broederschap en solidariteit te bevorderen tussen de rassen

24. De rassenwaan, die ontkent dat alle leden van de mensenfamilie gelijkwaardig zijn, en God lastert, kan alleen aan de wortel bestreden worden, daar waar hij ontstaat, *in het hart van de mens*. Uit het hart komt rechtvaardig en onrechtvaardig gedrag voort,⁶³ al naar gelang de mens zich openstelt voor Gods wil – in de natuurlijke orde en in Zijn levend Woord – of zich opsluit in allerlei vormen van egoïsme gedichteerd door angst of heersersinstinct. Waar het om gaat is het uitzuiveren van de manier waarop wij naar anderen kijken. Racistische gedachten koesteren en racistisch gedrag in stand houden is een zonde die recht ingaat tegen de boodschap van Christus, voor wie de 'naaste' niet alleen maar mijn stamgenoot, de mens uit mijn eigen kring, godsdienst of volk is: hij is iedere mens die ik op mijn weg ontmoet.

Niet door uitwendige middelen als wetgeving of wetenschappelijke bewijsvoering zal men rassenwaan kunnen uitroeien. Het is inderdaad niet voldoende dat wetten alle soorten van racistische discriminatie verhinderen en bestraffen. Die wetten zijn makkelijk te omzeilen wanneer de gemeenschap waarvoor ze bestemd zijn, ze niet echt aanvaardt. En voor dit laatste is nodig dat de *waarden* die aan de rechtvaardige

wetten ten grondslag liggen, levend bezit worden van de gemeenschap, en dat daar in het dagelijks onderling verkeer de overtuiging leeft dat alle mensen gelijkwaardig zijn.

25. Alleen wanneer *de innerlijke overtuiging groeit* andere rassen en ethnische groepen te moeten respecteren, zal het hart tot bekering kunnen komen. De Kerk levert van haar kant een bijdrage aan de gewetensvorming door duidelijk uit te leggen wat de *christelijke leer* hieromtrent is. Met name van pastores, predikanten, leraren en katecheten vraagt zij de ware leer duidelijk uitte zetten van de Heilige Schrift en de Traditie over de oorsprong van alle mensen in God, over hun gemeenschappelijke eindbestemming in het Koninkrijk Gods, over de betekenis van het gebod van broederlijke liefde en over de totale onverenigbaarheid van racistisch exclusivisme met de universele roeping van alle mensen tot het ene heil in Jezus Christus. *Beroep op de bijbel* om rassenvooroordelen achteraf te rechtvaardigen moet zonder aarzelen aan de kaak worden gesteld. Nooit heeft de Kerk een dergelijke verdraaide uitleg van de heilige Schrift goedgekeurd.

Evenzeer zal de Kerk haar taak om mensen tot het juiste inzicht te brengen, vervullen door het *getuigenis* dat de christenen door hun leven geven: eerbied voor de vreemdeling, bereidheid tot dialoog, delen, wederzijdse hulp, samenwerking met andere ethnische groepen. De wereld wil zien hoe de christenen *deze parabel in de praktijk brengen*, wil zij zich laten overtuigen van Christus' boodschap. Het is waar dat de christenen zelf nederig moeten bekennen dat in de loop van de geschiedenis leden uit allerlei lagen van de Kerk niet altijd consequent naar deze leer hebben gehandeld. Maar toch moeten zij blijven verkondigen wat rechtvaardig is en tegelijk trachten de

61. Encycliek *Sollicitudo rei socialis*, 38.

62. *A.w.*, 39.

63. Vgl. Mc 7,21-23.

64. Vgl. Joh 3,21.

65. Instructie van de Congregatie voor de Geloofsleer, *Christelijke vrijheid en bevrijding* (22 maart 1986), 78-79. "Ernstige situaties van onrecht vereisen de moed tot diepgaande hervormingen en afschaffing van ongerechtvaardigde voorrechten. Maar degenen die de weg van hervormingen in opspraak brengen en de mythe aanhangen van revolutie, koesteren niet alleen de illusie dat enkel al door een eind te maken aan een onrechtvaardige situatie er een menselijker maatschappij zal ontstaan, maar werken ook het opkomen in de hand van totalitaire regimes. Strijd tegen onrecht heeft alleen zin als zij gevoerd wordt om een nieuwe sociale en politieke orde tot stand te brengen die beantwoordt aan de eisen van het recht. Dit recht moet iedere stap op de weg daarheen kenmerken. Middelen zijn niet moreel onverschillig ... Inderdaad, steeds meer technische middelen worden gebruikt en steeds ernstiger worden de gevaren wanneer men zijn toevlucht neemt tot geweld; daarom is wat men tegenwoordig noemt 'passief verzet' een methode

Vervolg noten op blz. 51

waarheid te 'doen'.⁶⁴

26. Het is niet voldoende de leer uit te leggen of het voorbeeld te geven. Men moet ook *opkomen voor de slachtoffers van het racisme* waar ze maar zijn. Discriminatiepraktijken tussen mensen of volkeren uit racistische of andere motieven – religieuze of ideologische – leidend tot minachting en vormen van uitsluiting, moeten onbarmhartig aan de kaak worden gesteld en met kracht afgewezen om zo te komen tot rechtvaardige bejegening, tot billijke wettelijke bepalingen en sociale structuren.

Veel mensen hebben meer oog gekregen voor dit onrecht en strijden tegen alle vormen van racisme. Dat doen ze uit religieuze overtuiging of om humanitaire redenen; het komt voor dat ze omwille daarvan geweld van machthebbers of minstens de druk van de verblinde openbare mening trotseren en dat zij zich niet laten afschrikken door spot of gevangenschap. Wanneer christenen inzien dat het gerechtvaardigd is om op die wijze te strijden voor de waardigheid van hun broeders, schrikken ook zij daarvoor niet terug, hoewel ze steeds de voorkeur geven aan niet-geweldadige methoden.⁶⁵

27. Toch tracht de Kerk bij haar veroordeling van het racisme tegenover allen steeds een *evangelische houding* te bewaren. Dat is ongetwijfeld wat haar kenmerkt. Zij deinst niet ervoor terug om de verderfelikheden van het racisme heel duidelijk aan te tonen en openlijk haar veroordeling uit te spreken, ook in tegenwoordigheid van degenen die zich eraan schuldig maken, maar daarnaast tracht zij te begrijpen hoe die mensen zover zijn kunnen komen; zij zou hen graag helpen om uit de impasse te komen waarin zij zijn geraakt. God schiept geen behagen in de dood van de zondaar;⁶⁶ vandaar dat de Kerk hem liever wil helpen om weer op te staan als hij erin toestemt het begane onrecht

goed te maken. Ook streeft zij ernaar te voorkomen dat de slachtoffers in hun strijd hun toevlucht nemen tot geweld en op hun beurt tot hetzelfde racisme vervallen als dat waartegen zij opkomen. De Kerk wil de ruimte bieden voor verzoening; zij wil niet de tegenstellingen aanscherpen. Zij vraagt zo te werk te gaan dat haat wordt uitgebannen. Zij preekt liefde. Geduldig werkt zij aan een mentaliteitsverandering, want structurele veranderingen hebben anders geen betekenis.

28. Waar men mensen zo wil vormen dat ze in geweten racisme verwerpen, is *de rol van de school* allerbelangrijkst. De Kerk heeft altijd met nadruk voorgehouden hoe belangrijk het is om in de opvoeding een sterk accent te leggen op wat alle mensen gemeen hebben. Ook is het van belang te laten zien dat een ander, juist omdat hij anders is, onze ervaring kan verrijken. *Geschiedenisonderwijs* bijvoorbeeld zal gewoonlijk eerbied kweken voor het eigen land, maar het is te betreuren als het tot blind chauvinisme leidt en slechts bijkomstige aandacht besteedt aan wat andere volkeren tot stand hebben gebracht als zou dat minder te betekenen hebben. Zoals dat al in sommige landen is gebeurd, kan een herziening noodzakelijk worden van schoolboeken die de geschiedenis vervalsen, historische misdaden van racisme verzwijgen of de beginselen daarvan goedpraten. Zo moet ook *het onderricht in burgerplicht* zo gegeven worden dat onnadenkend discriminerend gedrag ten opzichte van mensen uit andere etnische groepen de kop wordt ingedrukt. Dankzij de school is er steeds meer gelegenheid voor immigrantenkinderen om in aanraking te komen met de kinderen van het land zelf. Laat men die kans aangrijpen om beide groepen te brengen tot beter begrip voor elkaar zodat de mensen in de toekomst in grotere harmonie met elkaar

gaan leven!

Overigens schijnen er bij *jonge mensen* tegenwoordig minder racistische vooroordelen te leven. Daarvan moet men profiteren voor de toekomst. Des te pijnlijker is het te zien dat andere jongeren bendes vormen om gewelddadig op te treden tegen groepen van een bepaald ras of om van sportgebeuren chauvinistische manifestaties te maken die uitlopen op vandalisme en bloedig geweld. Racistische vooroordelen komen soms voort uit een ideologie, maar in de meeste gevallen uit het feit dat men elkaar niet kent, hetgeen allerlei praatjes in de hand werkt en angst veroorzaakt. Tegenwoordig zijn er echter allerlei gelegenheden om de jonge mensen respect en hoogachting bij te brengen voor verschillen: internationale uitwisseling, reizen, talencursussen, steden die met elkaar een verband aangaan, vakantiecampen, internationale scholen, activiteiten op het gebied van sport en cultuur.

29. Meningsvorming en opvoeding moeten gepaard gaan met de wil om eerbiediging van andere etnische groepen ook *wettelijk vast te leggen* en vorm te geven in de structuren en het functioneren van regionale en nationale instellingen.

Als racisme niet langer leeft bij de mensen verdwijnt het tenslotte ook uit de teksten der wet. En toch moet ook op juridisch gebied rechtstreeks activiteit ontplooid worden. Zich bewust van de verfoeilijkheid van de racistische ideologie moeten de burgers voor hun verantwoordelijkheid opkomen wanneer er nog discriminerende wetten zijn, zodat langs democratische weg het recht in overeenstemming gebracht wordt met de zedenwet. Binnen een bepaalde staat *moet de wet gelijk zijn* voor alle burgers zonder onderscheid. De heersende groep kan getalsmatig in de meerderheid of in de minderheid zijn, maar nooit mag zij naar

eigen willekeur beschikken over de fundamentele rechten van de andere groepen. Wanneer etnische minderheden of minderheden met een andere taal of godsdienst binnen de grenzen van een gegeven staat wonen, moeten hun dezelfde onvervreembare rechten worden toegekend als aan de andere burgers; daartoe behoort ook het recht om te leven naar hun eigen culturele en religieuze gebruiken. Zij moeten in de cultuur om hen heen kunnen opgaan zonder dat ze daartoe gedwongen worden.⁶⁷

De *rechtspositie* van andere categorieën, bijvoorbeeld *immigranten, vluchtelingen of gastarbeiders in tijdelijke dienst* is vaak nog onzekerder. Het is daarom des te dringender nodig dat hun fundamentele mensenrechten erkend en gewaarborgd worden. Het zijn meestal deze mensen die slachtoffer zijn van racistische vooroordelen. De wet zal ervoor moeten zorgen dat alle daden van agressie tegen hen de kop worden ingedrukt en daarnaast dat er wordt opgetreden tegen het wangedrag van wie het ook zij – werkgever, ambtenaar of privaat persoon – die deze minder weerbare mensen op de een of andere wijze, economisch of anderszins, zou trachten uit te buiten.

Het is waar dat de overheid die belast is met het algemeen welzijn, het recht heeft om het aantal vluchtelingen of immigranten vast te stellen dat kan worden opgevangen gezien de werkgelegenheid en toekomstige ontwikkelingen in eigen land, maar zij zal daarbij ook moet overwegen hoe dringend de nood is van de andere volkeren. En de staat zal ervoor moeten waken dat er geen situaties ontstaan waarbij het sociaal evenwicht ernstig verstoord wordt, hetgeen gepaard zou gaan met sociologisch bepaalde verschijnselen van afwijzing; dat kan bijvoorbeeld het geval zijn als een te grote concentratie van mensen uit een andere cultuur ervaren wordt als een rechtstreekse bedreiging voor de eigen identiteit en

die meer in overeenstemming is met de morele beginselen, en die niet minder resultaat belooft."

66. Vgl. Ez 18,32.

67. Vgl. Boodschap van paus Johannes Paulus II voor de Wereldvredesdag 1989: 'Minderheden respecteren om vrede te scheppen.'

68. In het bijzonder: Handvest van de Verenigde Naties (26 juni 1945), art. 1, § 3; Universele Verklaring van de rechten van de mens (10 december 1948), art. 1; 2; 16; 26 II; Verklaring van de Verenigde Naties over de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie (20 november 1963).

69. Boodschap aan de Verenigde Naties n.a.v. de 25e verjaardag van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (10 december 1973), in: AAS LXV (1973), 673-677; DC 1974, 14. Bij gelegenheid van bovengenoemd 'decennium' heeft de pauselijke Commissie *Justitia et Pax* in 1978 een brochure uitgegeven, geschreven door pater Roger Heckel s.J., met als titel: *Strijd tegen het racisme: Bijdrage van de Kerk*. Hierin werd deze hele kwestie uiteengezet.

70. Wij citeren met name:
- de Internationale Conferentie over Namibië en de mensenrechten (Dakar 5-8 januari 1976).
- De Wereldconferentie voor actie tegen *apartheid* (Lagos 22-26 augustus 1977).
- De vergadering van de regerings-

Vervolg noten op blz. 53

gewoonten van de plaatselijke gemeenschap die hen heeft opgenomen. Waar men nog moet leren leven met verschillen, mag men niet alles ineens vragen. Maar men moet de mogelijkheden onder ogen zien om op een nieuwe wijze met elkaar samen te leven en zelfs elkaar te verrijken. En wanneer een vreemdeling eenmaal is toegelaten en zich voegt naar de regels van de openbare orde, heeft hij of zij gedurende de hele verblijfsduur recht op de bescherming van de wet.

Zo mag de *arbeidswetgeving* niet gedogen dat buitenlanders, bij eenzelfde prestatie anders worden behandeld dan inheemse werknemers wat betreft loon, sociale rechten en ouderdomsverzekeringen. Juist in de arbeidsrelaties zouden mensen met een verschillende etnische en culturele achtergrond elkaar beter moeten leren kennen en aanvaarden, en zou er een menselijke solidariteit moeten groeien waardoor de aanvaankelijke vooroordelen worden overwonnen.

30. Op internationaal plan is het belangrijk *verder te werken aan juridische instrumenten voor de strijd tegen racisme* en vooral te zorgen dat deze werkelijk effect sorteren.

Na de excessen van het nazidom hebben de *Verenigde Naties* zich krachtig ingezet voor de eerbiediging van individuen en volkeren.⁶⁸ Op 21 december 1965 heeft de XXde Algemene Vergadering van de Verenigde Naties een belangrijke *Internationale Conventie aangenomen over het uitbannen van alle vormen van rassendiscriminatie*. Hierin wordt onder andere bepaald dat "niets, theoretisch noch praktisch, rassendiscriminatie waar dan ook kan rechtvaardigen". (Preambule, 6e par.); er wordt voorzien in wettelijke en justitiële maatregelen om deze bepalingen ten uitvoer te brengen. Deze conventie is van kracht geworden op 4 januari 1969, en de Heilige Stoel heeft haar formeel bekrachtigd op de 1ste mei van dat jaar.

De UNO heeft daarnaast op 2 november 1973 besloten om "*het decennium van de strijd tegen racisme en rassendiscriminatie*" af te kondigen. Meteen heeft paus Paulus VI van zijn "grote belangstelling" en zijn "levendige voldoening" doen blijken voor dit nieuwe initiatief: "Bij dit bij uitstek menselijke plan zullen de Heilige Stoel en de Verenigde Naties opnieuw zij aan zij staan alhoewel op verschillend niveau en met verschillende middelen."⁶⁹

Binnen de Economische en Sociale Raad der Verenigde Naties (ECOSOC) is er een Commissie voor de Mensenrechten welke een subcommissie heeft belast met de strijd tegen discriminerende maatregelen en met de bescherming van de minderheden.

Ook daarna heeft de Heilige Stoel zijn medewerking blijven geven doordat zijn delegaties hebben deelgenomen aan verschillende belangrijke manifestaties van het 'decennium' of aan andere intergouvernementele bijeenkomsten.⁷⁰ Sindsdien is een tweede decennium afgekondigd (1983-1993).

31. Wat de Heilige Stoel als volwaardig lid van de internationale gemeenschap heeft gedaan, moet niet los gezien worden van wat overal ter wereld op veelsoortige wijze gebeurd is door *christengemeenschappen*, noch los van de persoonlijke inzet van de christenen binnen de maatschappelijke instellingen.

In dit verband verdient het aandeel vermeld te worden van de verschillende episcopaten overal in de wereld. We mogen hier misschien als voorbeeld aanhalen wat in twee landen met bijzonder scherpe, zij het ongelijksoortige, rassensproblemen door de bisschoppen is ondernomen.

Het eerste voorbeeld is dat van de Verenigde Staten van Amerika, waar rassendiscriminatie tot nog lang na de burgeroorlog (1861-1865) in de wetgeving van verschil-

lende staten gehandhaafd is gebleven. Pas in 1964 heeft de Wet op de Burgerrechten een eind gemaakt aan iedere vorm van discriminatie die tot dan toe volgens de wet geoorloofd was. Het was een grote stap vooruit na een langdurig groeiproces dat gemarkeerd was door veelvuldige geweldloze manifestaties. Met name door de verklaringen van het episcopaat⁷¹ en door haar zeer uitgebreid netwerk van scholen heeft de katholieke Kerk aan dit proces haar bijdrage geleverd.

Hoewel er nog steeds krachtig aan wordt gewerkt, moet er nog veel gebeuren om alle rassenvooroordelen en alle racistisch gedrag volledig uit te bannen; en dat in een land waarin misschien meer dan overal elders in de wereld vele rassen samenwonen. Bewijs hiervoor is de Verklaring van de Administratieve Raad voor de United States Catholic Conference van 26 maart 1987 waarin erop werd gewezen dat er in de Amerikaanse maatschappij nog steeds tekenen zijn van racisme, en waarin de activiteiten van racistische organisaties als de 'Ku Klux Klan' werden veroordeeld.

Het tweede voorbeeld is dat van de Kerk in Zuid-Afrika, die voor een heel andere situatie gesteld is. Men weet hoezeer de Zuidafrikaanse bisschoppen, heel vaak in nauwe samenwerking met de andere christelijke kerken, zich inzetten voor de rassengelijkheid en tegen de *apartheid*. Wat dit betreft kunnen de meest recente documenten genoemd worden van de bisschopsconferentie: de herderlijke brief van 1 mei 1986, met als veelzeggende titel 'Christelijke hoop in de huidige crisis',⁷² en de boodschap aan het staatshoofd van augustus 1986.⁷³

De situatie in Zuid-Afrika heeft in de wereld aanleiding gegeven tot veel betuigingen van solidariteit met hen die lijden vanwege de *apartheid*, en van steun voor de kerkelijke initiatieven.⁷⁴ Deze laatste worden overigens veelvuldig in oecumenisch ver-

band genomen. Van zijn kant heeft paus Johannes Paulus II aan de katholieke Zuidafrikaanse bisschoppen vaak zijn bezorgdheid laten blijken.⁷⁵ Bij zijn reis naar zuidelijk Afrika heeft de paus op 10 september 1988 een toespraak gehouden tot alle bisschoppen uit dat gebied, bijeen in Harare, en daarbij met name gezegd: "Het probleem van de *apartheid*, waaronder verstaan wordt een systeem van sociale, economische en politieke discriminatie, stelt u als geestelijke leraars en gidsen van uw kudde voor de opdracht met de nodige vastberadenheid te doen wat u kunt om onrechtvaardigheden te ontcrachten en om te eisen dat deze politiek vervangen wordt door een systeem dat berust op liefde en rechtvaardigheid. Ik spoor u aan om u flink en moedig aan deze beginselen te houden welke de grondslag vormen voor een vreedzaam en rechtvaardig antwoord op de gerechtvaardigde verlangens van uw landgenoten."

"Ik weet welke gedragslijn de 'katholieke Conferentie van bisschoppen in zuidelijk Afrika' vanaf het eerste document in 1952 in de loop der jaren heeft gevolgd. De Heilige Stoel en ikzelf hebben bij veelvuldige gelegenheden aandacht gewijd aan al het onrecht van de *apartheid*, ook onlangs nog voor het bezoek aan Rome van een oecumenische groep christelijke kerkleiders uit Zuid-Afrika. Ik heb hun erop gewezen dat 'aangezien verzoening tot de kern van het evangelie behoort, structuren van rassendiscriminatie welke de mensenrechten geweld aandoen, voor christenen onaanvaardbaar zijn. Maar zij moeten ook beseffen dat *verandering* van structuren samenhangt met bekering van *hart*. De veranderingen waarnaar zij streven, liggen geworteld in de macht van de liefde, de goddelijke liefde waaruit alle christelijke actie en verandering voortkomt' (Toespraak tot een oecumenische delegatie uit Zuid-Afrika, 27 mei 1988)."⁷⁶

vertegenwoordigers die de opdracht hadden om een voorstel uit te werken voor de Verklaring over ras en rassenvooroordelen (UNESCO, Parijs 13-21 maart 1978).
– De Wereldconferentie over de strijd tegen racisme en rassendiscriminatie (Genève 14-25 augustus 1978).
– De 2e Wereldconferentie over de strijd tegen racisme en rassendiscriminatie (Genève 1-12 augustus 1983).

71. Vgl. het belangrijkste document van de laatste tien jaar: "Brothers and Sisters to Us: a Pastoral Letter on Racism in Our Day", gepubliceerd in 1979.

72. Vgl. Franse vertaling in *DC* 1986, 699-701.

73. Vgl. *Osservatore Romano* (=OR) (3-4 november 1986), 6.

74. Met name kan genoemd worden de brief van kardinaal Roger Etchegaray van 8 maart 1986 aan mgr. Denis Hurley (de toenmalige voorzitter van de Bisschopsconferentie) om het werk van de bisschoppen aan te moedigen en om te zien welke stappen mogelijk zouden zijn tot oplossing van het conflict. Vgl. *OR* (19 april 1986), 5.

Vervolg noten op blz. 54

32. Ten slotte: racisme verstoort niet alleen de vrede in de verschillende gemeenschappen maar vergiftigt ook de *internationale vrede*. Wanneer op dit wezenlijke punt onrecht heerst, komt het gemakkelijk tot geweld en oorlog. En de betrekkingen met de buurlanden worden erdoor verstoord.

Wanneer het principe dat alle volkeren gelijkwaardig zijn, loyaal wordt toegepast, zou het in de *betrekkingen tussen de staten* niet mogen voorkomen dat sommige naties vanuit rassenvooroordelen met andere omgaan. Wanneer er spanningen zijn tussen staten kan men de tegenstander bepaalde politieke keuzen verwijten, een onjuist gedrag op een of ander punt, eventueel dat hij zich niet aan zijn woord heeft gehouden, maar men mag niet een heel volk veroordelen om iets dat vaak slechts de schuld is van een van zijn leiders. In die elementaire en onberedeneerde reacties krijgen rassenvoordelen vaak weer de overhand en vergif-tigen zij voorgoed de betrekkingen tussen de naties.

De internationale gemeenschap beschikt niet over middelen om te beletten dat sommige staten nog steeds op wettelijke basis bepaalde groepen van hun bevolking omwille van hun ras discrimineren; maar het internationaal recht staat wel *geëigende uitwendige pressie* toe om ze volgens een organisch plan waarover onderhandeld is, te brengen tot afschaffing van deze racistische wetgeving en die te vervangen door een wetgeving die conform is aan de rechten van de mens. Maar de internationale gemeenschap zal er in deze zeer gevoelige situaties zorgvuldig voor moeten waken dat haar optreden het betrokken land niet in binnenlandse conflicten stort die nog veel dramatischer zijn.

Wat de landen betreft waar grote raciale spanningen zijn, zij moeten beseffen hoe onbestendig een vrede is die niet berust op de instemming van alle groepen die samen

de gemeenschap vormen. De geschiedenis leert dat langdurige miskennis van de mensenrechten bijna altijd uitloopt op uitbarstingen van geweld die niet meer in de hand zijn te houden. Om te komen tot een orde die op recht is gefundeerd, moeten de *partijen die tegenover elkaar staan* zich laten leiden door de *hoogste en transcendente waarden* waarop iedere mensengemeenschap en alle vreedzame betrekkingen tussen volkeren berusten.

Conclusie

33. Het heeft er de schijn van dat de strijd tegen racisme langzamerhand door heel veel mensen als een gewetenszaak wordt beschouwd. De Conventie van de UNO (1965) heeft die overtuiging krachtig verwoord: "Iedere doctrine die superioriteit leert op grond van het verschil tussen de rassen, is wetenschappelijk onjuist, moreel verwerpelijk en sociaal onrechtvaardig en gevaarlijk."⁷⁷ De Kerk leert dit met niet minder kracht: iedere racistische theorie is strijdig met het christelijk geloof en de christelijke liefde. En toch, in schrille tegenspraak met dit groeiend besef van de menselijke waardigheid bestaat racisme nog steeds en steekt telkens in een andere vorm de kop op. Het is in de zijde der mensheid een open wonde die op geheimzinnige wijze maar niet wil sluiten. Iedereen moet dus standvastig en geduldig aan de genezing daarvan meewerken. Maar men moet niet alles over een kam scheren. Racisme kent graden en soorten. De meest eigenlijke vorm van racisme is er een van minachting voor een ras om zijn etnische oorsprong, huidskleur of taal. De meest duidelijke en systematische manifestatie daarvan is op het ogenblik de *apartheid*. Hier is verandering dringend noodzakelijk.

Maar er zijn nog heel wat andere vormen van uitsluiting en afwijzing waarbij

75. In het bijzonder bij de bezoeken *ad Limina*, waarvan de laatste plaats had in november 1987; vgl. toespraak van Johannes Paulus II, in: *OR* (28 november 1987), 4.

76. *OR*, Franse editie (20 september 1988), 3.

77. 6e 'considerans' uit de preambule op de Internationale Conventie over de uitbanning van alle vormen van rassen-discriminatie, aangenomen op 21 december 1965, en van kracht geworden op 4 juni 1969.

geen racistische motieven meespelen maar die wel dezelfde gevolgen hebben. Krachtig verzet is geboden tegen alle vormen van discriminatie. Het zou huichelachtig zijn om naar een enkel land te wijzen want afwijzing van racistische aard komt in alle werelddelen voor. Velen discrimineren in feite terwijl hun wet discriminatie met afschuw verwerpt.

Eerbied voor iedere mens, voor ieder ras, betekent eerbiediging van de grondrechten, respect voor de fundamentele gelijkwaardigheid van de mensen. Dat betekent daarom nog niet het ontkennen van culturele verschillen. Maar belangrijker is de opvoeding tot een positieve waardering voor de elkaar aanvullende verscheidenheid van de volkeren. Welbegrepen pluralisme is de oplossing voor het probleem van het blinde racisme.

Racisme en racistische daden moeten worden veroordeeld. Het kan dienstig zijn als daartegen wettelijke, disciplinaire en administratieve maatregelen worden genomen, ja zelfs passende uitwendige druk wordt uitgeoefend. Voor landen en internationale organisaties is daar een heel gebied waarop zij initiatieven kunnen nemen of aanmoedigen. En ook de betrokken burgers dragen in deze verantwoordelijkheid; maar dat betekent niet dat zij zo ver mogen gaan dat door middel van geweld een onrechtvaardige toestand door ander onrecht wordt vervangen. Men moet altijd naar constructieve oplossingen zoeken.

Dat alles wordt door de Kerk aangemoedigd. Vanuit zijn specifieke opdracht heeft ook de Heilige Stoel daarin een rol te spelen. En van alle katholieken wordt gevraagd om concreet daaraan te werken, schouder aan schouder met de andere christenen en met allen die eenzelfde respect koesteren voor

de mens. De Kerk is eerst en vooral erop uit om de racistische mentaliteit te veranderen, ook binnen haar eigen gemeenschappen. Zij doet van haar kant allereerst een beroep op het zedelijk en religieus bewustzijn van de mens. Zij brengt eisen onder woorden maar bedient zich van haar enige wapen, broederlijke overreding. Zij vraagt God de herten te veranderen. Zij biedt de ruimte voor verzoening. Graag wil zij initiatieven bevorderen om mannen en vrouwen van andere etnische groepen op te vangen en tot onderlinge uitwisseling en hulp te komen. Haar taak is deze geweldige opdracht om broederschap onder mensen tot stand te brengen nog extra te bezielen. Ondanks de zondige beperkingen van haar leden in verleden en heden leeft zij in het bewustzijn dat zij is gemaakt tot getuige van Christus' liefde op aarde, tot teken en instrument van de eenheid van het menselijk geslacht. Het consigne dat zij aan alle mensen meegeeft en dat zij zelf in de praktijk tracht te brengen, luidt: "Ieder mens is mijn broeder."

3 november 1988

Liturgische gedachtenis van H. Martin de Porres (te Lima geboren als zoon van een Spanjaard en een negerlavin)

ROGER KARDINAAL ETCHEGARAY

*voorzitter van de Pauselijke Commissie
Justitia et Pax*

JORGE MEJÍA

*vice-voorzitter van de Pauselijke Commissie
Justitia et Pax*

Vertaling: drs. F. van Voorst tot Voorst s.j.